

La meva mare i les orenetes

Elegia de les orenetes

Xavier Mas Gibert

Centre d'Estudis Canetencs

My mother and the swallows. Elegy to swallows

L'autor recorda nostàlgicament la presència d'orenetes al Canet del passat, la simbiosi d'aquestes aus en la vida rural de la seva infantesa, i la presència d'aquestes aus en els records de la seva mare, Dolors Gibert Ramentol. També s'endinsa en els records literaris de Josep M. de Sagarra i els fílmics de 'La meva illa' de Cesare Pavese.

Paraules clau: primavera del passat, orenetes, estètica noucentista, Cesare Pavese, 'La meva illa', Josep M. de Sagarra, 'Vida privada'.

The author reminisces nostalgically about the presence of swallows in the Canet of the past, the symbiosis of these birds in the rural life of his childhood, and the presence of these birds in the memories of his mother, Dolors Gibert Ramentol. He also delves into literary memories of Josep M. de Sagarra and filmic ones of 'My island' by Cesare Pavese.

Keywords: spring of the past, swallows, noucentista aesthetic, Cesare Pavese, 'My island', Josep M. de Sagarra, 'Private Life'.

La meva mare ja tenia un afecte pregon per les orenetes, fins al punt de deixar-ne testimoni escrit en una de les llibretes autobiogràfiques que em va llegar específicament a mi.

Per començar cal recordar que a la casa pairal, a sota les bigues del gran porxo on deixàvem els carros de l'ofici nostrat de tragines de tota mena, hi havia una colònia espessa i multitudinària d'aquests ocells i una infinitat de nius adossats a tot arreu. No només n'hi havia un munt, arrengrerats biga per biga, sinó que, segons la besàvia Carmeta, ja eren vells quan ella va entrar a la casa el 1866 després de casar-se amb el besavi Ramon Gibert i Codina. Segons deia, alguns d'aquests nius segurament eren centenaris.

Les orenetes, que seguien el flux migratori, retornaven cada primavera i marxaven a la tardor. Cada parella s'allotjava al mateix niu, però a vegades hi havia disputes enceses, esvalotades i estridents per a la possessió d'algun dels nius vells desafectats o abandonats, tal com passa amb les famílies humanes amb les herències de les cases. Algunes d'aquestes baralles eren agressives. Quan les orenetes retornades de nou ocupaven o prenién novament la possessió dels nius, el primer que feien era la neteja i, si calia, les reparacions de manteniment. Si hi havia algun desperfecte a l'estructura del niu s'afanyaven a refer-lo de seguida, a base de becades de fang tendre; després l'omplien de palla o fullaraca nova fins que era habitable de nou. Quan s'eixugaven les aportacions de fang, la

part reparada gairebé ni es coneixia. No m'estranyaria gens que, tal com deia la besàvia Carmeta, alguns d'aquests nius fossin centenaris. I del que estic segur és que entre les orenetes i l'ofici dels de casa hi havia una mena de relació simbiòtica. Al porxo dels carros, a més de servir d'aixopluc per a fer niu, hi trobaven forniment d'aigua i fang per a la construcció o reparació dels nius, i sobretot les simpàtiques ocelles també hi trobaven una font inesgotable i immediata d'aliment. Al costat mateix del porxo hi havia les corts dels cavalls i els munts de fems, que generaven veritables allaus de mosques i mosquits que, com sap tothom, són la base alimentària de la seva subsistència. Les orenetes també disposaven d'aigua dels abeuradors de les bèsties i se n'enduien bocades si els calia per reparar els nius. Les havia vist ben posades arran de la pica per beure i sobretot a l'hort planejant i llançant-se sobre la tensa superfície de la bassa i ratllar-la amb precisió per endur-se'n una glopada amb el bec. El porxo dels carros era absolutament obert a llevant i això els permetia entrar i sortir dels nius en vols rasants fulgurants sense destorb ni haver d'entretenir-se per res.

A casa no donàvem mai la primavera per arribada fins que algú de la família no proclamava que havia vist arribar la primera oreneta en algun dels nius. A vegades n'arribava una d'avançada que aterrava desalenada directament a l'abeurador per a sadollar-se d'aigua. Només era una precursora, el gruix important de l'espècie no solia arribar mai abans de

Sant Josep, el 19 de març, dos dies abans de la proclamació oficial o equinoccial de la primavera. Els de casa rebíem sempre la captura o visió de la primera oreneta com un petit esdeveniment de confortació: una espurna de joia precursora i d'esperança del bon temps. Després de les arribades multitudinàries d'estols espessos i instal·lades als nius, feien un xivarri eufòric, però no recordo pas que a casa se'n queixés ningú. La seva xerradissa devia ser de satisfacció o de joia per haver superat un any més el risc agosarat de la gran travessa. La socialització i la proximitat de les veïnes retrobades i la satisfacció de la fam i la set satisfeta les excitava. Era un veritable brogit frenètic, anunci pregon i genuí de l'arribada del bon temps. Després, al cap de mig any, quan s'acabava l'estiu, no donàvem per entrada la tardor fins que l'assenyalava el silenci i la buidor que deixava la marxa col·lectiva de les orenetes. Quan s'acostava el moment de migrar, s'arranglaven ordenadament sobre els fils de l'entramat elèctric: les parelles velles amb les novelles al costat. Mai però, no vaig aconseguir determinar qui prenia la iniciativa o donava l'ordre d'arrancar el vol. Devien prendre-la les que tenien alguna mena d'autoritat. Fins que alguna o algunes d'aquestes no es posava en moviment, l'ocellada ingent no les seguia. Aquesta fugida multitudinària també era tot un espectacle d'associació col·lectiva que, quan es realitzava, en poca estona ens deixava immersos i encarats al silenci de la tardor i a la certesa que s'acostava el mal temps.

La mare tenia el seu anecdotari en relació emocional amb la vida i miracles de les orenetes; va deixar-lo escrit en un dels seus dietaris biogràfics que conservo. La més singular o sorprenent d'aquestes historietes era la relacionada amb els veïns de cal Noi de Madrid (Bauli de cognom civil), els quals van posar un cascavell petitíssim penjat al coll d'una oreneta que tenia el niu a casa seva; d'aquesta manera l'oreneta amb el so cristal·lí del cascavell s'anunciava a si mateixa cada vegada que entrava o sortia del niu. La mare ho va deixar anotat d'aquesta guisa: «Com moltes cases de la riera, els de Cal Noi de Madrid tenien una eixida al darrera, segons explicaven els de casa, antigament hi havia un niu d'orenetes i a una li posaren un cascavell petit i durant molts anys, quan arribava el bon temps deien: 'Mira ja ha arribat l'oreneta...' Però, com tot el d'aquest món, una primavera ja no va tornar».

No cal dir que en aquell temps de poques notícies més enllà de les domèstiques, l'arribada d'aital oreneta era l'anunci no pas oficial si no real de la primavera. La infrangible i indeleble arribada d'una nova primavera, només podia confirmar-lo el dring del cascavell de l'oreneta. L'adveniment de la primavera de seguida corria de casa en casa de tot el veïnat per l'arribada d'aquesta oreneta. Aquesta

bona gent tenien aquesta oreneta tan amanyagada que es deixava agafar sempre que volien. I en un cap d'estiu, en el mateix fil del cascavell, li van posar un paper de fumar amb un escrit en miniatura que deia: «*Golondrina, dime donde pasas el invierno*». A la primavera següent l'oreneta va sorprendre'ls amb un altre missatge de contesta miniat i cal·ligrafiat com el seu. Aquesta contesta deia succintament: «*Lo paso en Egipto*». No cal dir que un fet tan insòlit va fer ingressar l'oreneta del cascavell en el territori inefable de la poesia i dels miracles. Per més inversemblant que resulti, excuso dir-vos que tots els contemporanis de la mare refermaven i corroboraven aquesta historieta. Després de tants anys però, potser puc arribar a suposar que quan la gent no s'havia distanciat tant de la natura com nosaltres, podien arribar a passar coses tan insòlites com aquestes. Dedueixo del fet que la meua mare havia nascut el 1915 que la seva infantesa conscient cal situar-la més o menys a partir de 1922, i per tant això ara deu fer un segle que va passar.

L'estètica noucentista de les orenetes

Les orenetes tenien en aquell temps un pes estètic i sobretot mediambiental decisiu, eren un dels ornaments més visibles i animadors de la vitalitat de l'estiu. No crec que hi hagi cap altra invocació de l'estiu de la meua infantesa comparable amb la visió del vol excitat de les orenetes travessant el clap de 'cel blau' dels carrers vells de Canet. Els estols d'orenetes i magalls passaven xisclant àvidament entre les tortugades barroques com si fossin allaus furients de sagetes. Les orenetes eren un símbol d'una estètica tan potent que, per allà als anys seixanta del segle passat, quan van arribar els primers turistes, va sorgir de seguida l'evocació metafòrica d'anomenar-los «les orenetes» atesa la coincidència amb l'arribada i fugida estacional d'aquests ocells entranyables.

El meu record personal i directe és de quan les orenetes de casa es concentraven sobre els fils del traçat elèctric que travessaven el carrer Xaró Baix de llarg a llarg per emprendre l'emigració de retorn cap a terres més calentes. Els fils quedaven guarnits literalment d'ocells atapeïts en espera i repòs per fer la travessa de la migració gegantina fins a l'Àfrica. La gent gran ens ensenyava a distingir les orenetes velles de les nascudes i crescudes aquell estiu; asseguraven que l'any vinent, quan tornarien, ja no serien distingibles de les velles.

Tot això era anterior a la proliferació dels insecticides, pesticides i fitosanitaris que van propiciar l'extermini dels insectes que eren la base de la seva subsistència. El preu d'aquest progrés van pagar-lo de manera radical aquests ocells insectívors. Al porxo de casa només hi van restar dos o tres nius

habitats i dotzenes de desafectats buits. El mateix podríem dir de tot el poble i dels del rodal al començament dels anys seixanta del segle passat, en l'explotació intensiva dels maduixers, en els quals es va generalitzar l'ús dels insecticides i fitosanitaris.

Les orenetes arribaven de mica en mica, primer unes pioneres solitàries i potser temeràries; en el retorn en canvi, sempre atapeït i tumultuosament col·lectiu. En poques hores desapareixien totes; en el moment en què alçaven el vol, els fills s'anaven buidant ràpidament d'orenetes i en poca estona no se'n veia cap enlloc. Quan les orenetes arrancaven el vol, al poble semblava que li havien arrabassat quelcom entranyable.

A la primavera tornaven per ocupar els nius i els primers dies de ser aquí s'esmerçaven i afanyaven a refer-los i, no fallava mai, sempre hi havia alguna parella jove que començava el seu niu de cap i de nou. Sempre n'hi havia que covaven de seguida i per tant tot just ser aquí ja devien haver fet la posta dels ous. No n'estic segur però diria que a les tres setmanes de covar. Així que ja naixien les petites es podia veure com treien el caparró sense plomar pel forat d'entrada del niu. Quan els pares s'acostaven, xisclaven reclamant la pitança obrint àvidament uns becs desmesurats, desproporcionats a la seva esquifidesa. Semblaven insaciables i mai no els en tocava prou; sempre protestaven xisclant encara més de manera desfermada. La majoria del nius del porxo de casa eren semblants, gairebé iguals, com que eren sota cobert i adossats a les bigues els feien en forma de mitja lluna. Només estaven totalment arrodonits els d'arran de paret, com els que feien sota les barbacanes o tortugades dels teulats. Als nius de mitja esfera es podia seguir com creixien les petites que, en els anys d'abundor d'insectes ho feien vertiginosament. Així que eren ben plomades, els pares les animaven a seguir-los en les seves volades a caçar mosques i mosquits. Segons les circumstàncies tèrmiques, volaven més alt o més baix i en aquell temps hi havia gent que sabia llegir els canvis de temps interpretant l'alçada en què volaven les orenetes i els roquerols o magalls, com en dèiem a Canet. Això feia que a l'entrada de la tardor estiguessin perfectament entrenades per a emprendre el vol cap a l'Àfrica, segons contaven els vells saberuts.

Puc dir que gràcies a la concentració centenària de nius al porxo de casa i al ràfec de la teulada de can Manillo (o sigui, a la casa de la mare i de la seva germana) hi havia una mena d'afecció relacionada amb les orenetes i el seu cicle vital. Per això va representar un autèntic drama el dia que els parents del costat van esbotzar tots els nius del ràfec de casa seva per a pintar la façana, atès que tots enteníem que els parents de la mare compartien el mateix respecte pel petit batec de natura de les orenetes.

L'holocaust d'aquells nius a la mare li va semblar un autèntic crim ecològic, un precedent de l'extermini dels ocells estimats encara que no fossin a casa seva. Aquesta neteja dels seus parents devia semblar-li un

atemptat biològic contrari als principis de la seva nissaga. Entre les dues cases s'hi havia arribat a congregar una gran quantitat de nius perquè responia a un pacte tàcit entre els ocells i les persones de la seva sang. Això era simplement així perquè els nostres avantpassats havien tingut sempre cavalls i les orenetes ens defensaven dels núvols de mosques. D'aquesta mena de conveni instintiu s'havia creat un hàbitat ideal per a la vida i reproducció de les orenetes. Vam assumir la destrucció massiva dels nius com si fos una neteja ètnica inadmissible i brutal d'una tradició històrica.

No cal recrear-se en els moments i raons immediates d'aquella pèrdua, sinó en el fet que la mare hi dediqués un llarg exordi en les seves memòries de la vida quotidiana de la casa després de segles de mútua companyonia.

La causa del seu extermini gairebé total però, va ser l'adveniment dels pesticides i insecticides en el conreu extensiu de les cèlebres maduixes del Maresme. El cas és que d'un estiu a l'altre les orenetes i els 'magalls' anaven minvant fins a convertir-se en una reminiscència en la mateixa intensitat que el conreu de les maduixes s'anava intensificant. D'això la mare no en va escriure ni una sola paraula; devia acceptar-ho com un fet inexorable de l'esdevenir històric, però que no la va alliberar pas de la nostàlgia de la seva companyia secular, així que de molt vella es va posar a redactar aquella mena de memòries.

Trobo a la pàgina 202 del meu dietari oceànic aquest record del temps que vaig fer el servei de Marina a l'Arsenal de Sant Carles de Palma de Mallorca. Després d'haver vist una pel·lícula italiana al cinema Avenida amb el meu company i amic José Luis López Bulla el qual, anys a venir, seria secretari general de la CCOO a Catalunya, tornàvem a peu pel passeig marítim. Recordo perfectament que el film que acabàvem de veure es deia *Mi isla* i em sembla que potser estava inspirada en la narrativa de Cesar Pavese. Amb López Bulla ens havíem fet amics per la mútua afecció per la poesia i la pel·lícula. Ens havia impressionat molt especialment el passatge en el qual un dels protagonistes, que era un noi adolescent, abraçat a la seva companya homònima fa una metàfora genial quan li diu: «Sento el batec del teu cor com una oreneta espantada entre les mans...». José Luis, caminant al meu costat pel passeig marítim, ho repetia emocionat en el mateix castellà del doblatge: «*Parece una golondrina espantada entre las manos...*». Aquesta mateixa semblança o una de molt semblant, ja l'havia fet servir Josep Maria de Sagarra l'any 1932 quan escrigué a la seva novel·la memorable *Vida de familia*: «a quatre passes del bar, Maria Lluïsa aguantava el cor com si tingués una oreneta viva». Ambdues vegades l'al·lusió a les orenetes em va produir una tendra i inefable emoció que, d'això n'estic segur, no s'hauria produït pas sense els antecedents de la meua mare amb les orenetes i de la prolixa presència dels seus nius a la casa on vaig néixer.